

REFORMA CZY REWOLUCJA? NOWY KSZTAŁT ŚRODKÓW ZABEZPIEZAJĄCYCH

1. WSTĘP

Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹ (dalej: nowelizacja lipcowa) wprowadziła nowy model środków zabezpieczających. Dotychczas istniejące przepisy art. 93–98 i 100 k.k. zostały uchylone, a w jedynym pozostałym przepisie – art. 99 k.k. – wprowadzono zmiany. W to miejsce wprowadzono przepisy art. 93a–93g i to one obecnie regulują w kodeksie karnym zasady orzekania środków zabezpieczających. Tak zasadnicza nowelizacja omawianej materii wymaga z pewnością bardzo szerokiego i wyczerpującego omówienia, które nie jest możliwe w niniejszej publikacji z racji jej objętości². Stąd zostaną w niej poddane analizie przede wszystkim ogólne założenia zmian oraz rozwiązania najbardziej charakterystyczne dla istoty tej nowelizacji. Wydaje się, że warto również zastanowić się nad zagadnieniami dotyczącymi filozofii karania, która stała za tak poważną zmianą regulacji orzekania środków zabezpieczających oraz uwarunkowaniami konstytucyjnymi tej nowelizacji.

Rozważania na temat podłoża dokonanej nowelizacji lipcowej w zakresie regulacji środków zabezpieczających trzeba rozpocząć od stwierdzenia, że zmiany w tej materii nie były konieczne z punktu widzenia głównego zamierzenia ustawodawczego. Sztandarowy cel nowelizacji stanowiło bowiem, według projektodawców, uzdrowienie struktury orzekanych kar poprzez odejście od zbyt częstego stosowania kary pozbawienia wolności w zawieszeniu i zwiększenie częstotliwości orzekania grzywny oraz kary ograniczenia wolności³.

¹ Dz.U. z 2015 r., poz. 396.

² Szerzej m.in. w: *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015, s. 670–774; *Kodeks karny. Część ogólna. Tom II. Komentarz do art. 32–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2015, s. 547–611.

³ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2393, Sejm VII kadencji, s. 1–22 (dalej: uzasadnienie), <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393> (dostęp: 12.10.2016).

Przy okazji uchwalania i tak już daleko idącej nowelizacji lipcowej zamierzano wprowadzić różnego rodzaju zmiany porządkujące, które stały się konieczne z powodu ciągłych nowelizacji kodeksu karnego. Całkowitej zmiany rozdziału X kodeksu karnego nie sposób uznać oczywiście za zmianę porządkującą. Reforma zawartych w nim przepisów nie była także spowodowana koniecznością dostosowania tychże do zmian przewidzianych w zakresie wymiaru kary. Wydaje się, że niezależnie od założeń doktrynalnych, którym hołdowali projektodawcy, bezpośrednim powodem zreformowania (a może nawet zrewolucjonizowania) regulacji dotyczących środków zabezpieczających była potrzeba zaabsorbowania do systemu kodeksu karnego niektórych rozwiązań przewidzianych w ustawie z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzającymi zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób⁴, która to ustawa miała się w związku z tym stopniowo dezaktualizować⁵.

Wprowadzoną nowelizację lipcową środków zabezpieczających trzeba widzieć również na tle ciągłej ewolucji filozofii karania znajdującej odbicie w reformach prawa karnego. Już tylko analiza polskich rozwiązań kodeksowych wskazuje na wyraźnie widoczną tendencję zwiększania się liczby innych niż kary środków reakcji na przestępstwo. Kodeks karny z 1932 r. przewidywał oprócz kar zasadniczych sześć kar dodatkowych, kodeks karny z 1969 r. siedem kar dodatkowych, kodeks karny z 1997 r. (w wersji pierwotnie uchwalonej) osiem środków karnych, a w chwili obecnej dziesięć środków karnych, dwa środki kompensacyjne i przepadek (jako osobny rodzaj sankcji). Widać tu zatem tendencję do wyraźnej rozbudowy innych niż kary (zasadnicze) sposobów oddziaływania na sprawców przestępstw. Środki karne stanowią bowiem nie tylko represję, ale także metodę zabezpieczenia przed niepożądanymi zachowaniami sprawcy. Najwyraźniej kolejni ustawodawcy nie tylko chcieli karać za czyn, lecz także w coraz większym stopniu przeciwdziałać popełnianiu przestępstw, w szczególności chronić społeczeństwo przed niepoprawnymi sprawcami. W tym samym kierunku zmierzało stosowanie środków zabezpieczających wywodzących się z pozytywizmu włoskiego. Stały się one uzupełniającym elementem oddziaływania tzw. kodeksów dwutorowych. Ich zadaniem ma być ochrona społeczeństwa przed sprawcą, którego stan niebezpieczeństwa grozi popełnieniem w przyszłości czynu zabronionego, a którego to niebezpieczeństwa nie da się wyeliminować za pomocą kary. Ma to miejsce, gdy: 1) sprawca nie zawinił i kara w ogóle nie może być zastosowana (wypadki niepoczytalności); 2) kara ze względu na stopień winy sprawcy jest łagodna, podczas gdy stopień stanu niebezpieczeństwa sprawcy jest wysoki (np. wypadki ograniczonej poczytalności); 3) sama kara nie zabezpiecza wystarczająco społeczeństwa przed danym przestępcą (recydywiści, prze-

⁴ Dz.U. z 2014 r., poz. 24.

⁵ Por.: uzasadnienie, s. 39.

stępcy zawodowi)⁶. Łatwość nadużywania środków zabezpieczających przez oba totalitaryzmy europejskie, wynikająca przede wszystkim z probabilistycznego charakteru przesłanki stosowania tych środków, zdecydowanie powstrzymały ich ekspansję. Przedstawiciele doktryny prawa karnego nauczeni doświadczeniem historycznym woleli raczej kryć się za stabilną zasadą *nullum crimen sine lege* i preferować karanie za czyn, niż zapobiegać stanowi niebezpieczeństwa sprawcy, naruszając przy tym jego dobra osobiste. Wydaje się, że po upływie dziesięcioleci od upadku obu systemów i wzroście wiary w lojalność państwa względem obywatela, narasta w społeczeństwie oczekiwanie na aktywne działania władzy w zakresie zapewnienia mu bezpieczeństwa. Tym samym wzrosła ponownie atrakcyjność środków zabezpieczających. Dotyczy to tak społeczeństw Europy zachodniej, jak i społeczeństwa polskiego. Wyrazem wyjścia naprzeciw tym oczekiwaniom, a także wiary w omnipotencję państwa jest właśnie dokonana reforma środków zabezpieczających.

Przed przejściem do omówienia podstawowych rozwiązań nowelizacji lipcowej, wydaje się celowe przypomnienie, choćby najbardziej ogólne, kształtu dotychczasowej regulacji. W poprzednim stanie prawnym rozdział X kodeksu karnego zawierał:

- przepis statuujący zasady ogólne (art. 93),
- przepisy normujące zasady orzekania poszczególnych środków (art. 94–96),
- przepisy wykonawcze dotyczące środka w postaci umieszczenia w zakładzie leczenia odwykowego (art. 97–98),
- podstawy stosowania środków karnych tytułem środka zabezpieczającego (art. 99),
- przepis regulujący stosowanie środka administracyjnego w postaci przepadku (art. 100).

Obecnie przyjęto inne rozwiązanie systemowe, polegające na określeniu:

- katalogu środków zabezpieczających (art. 93a),
- zasad stosowania środków (art. 93b i 93g),
- sprawców, wobec których można zastosować środki (art. 93c),
- czasu stosowania środków (art. 93d),
- obowiązków związanych z poszczególnymi środkami (art. 93e–93f),
- podstawy stosowania środków karnych tytułem środka zabezpieczającego (art. 99).

Powyższe zmiany spowodowały niewątpliwie uporządkowanie, w stosunku do stanu poprzedniego, zasad orzekania o stosowaniu środków zabezpieczających. Nie bez racji twierdzili projektodawcy nowelizacji lipcowej, że dotychczasowy układ przepisów rozdziału X kodeksu karnego był chaotyczny i nie tworzył spójnego systemu⁷. Stan ten wynikał po pierwsze ze zmian wprowadzo-

⁶ W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1986, s. 373.

⁷ Por.: uzasadnienie, s. 36.

nych nowelizacjami z roku 2005⁸ i 2009⁹, a także (a może przede wszystkim) z wyjątkowego i nacechowanego dużą dozą ostrożności normowania postępowania z tak nietypowymi sprawcami, którzy wymagają specjalnego traktowania (sprawca niepoczytalny, o poczytalności ograniczonej, uzależniony lub z zaburzeniami preferencji seksualnych). Każde uporządkowanie zakłada jednak także pewną standaryzację rozwiązań i odejście od nadzwyczajnego traktowania komplikującego system. Można mieć wątpliwości, czy akurat materia tak delikatna, jak środki zabezpieczające, nadaje się idealnie do takiej standaryzacji. Ponadto, co jest jednym ze skutków traktowania środków zabezpieczających jako zwyczajnych instytucji prawa karnego, wprowadzono nowy typ przestępstwa – określony w art. 244b k.k., który penalizuje niewypełnianie obowiązków związanych z orzeczoną środkami zabezpieczającymi¹⁰. Jednym z efektów uporządkowania przepisów o środkach zabezpieczających jest także upowszechnienie wyjątków. Chodzi tu przede wszystkim o możliwość stosowania środków zabezpieczających dopiero po odbyciu kary, co stanowiło wyjątek przewidziany jedynie w art. 95a k.k. Ponadto standaryzacja podejścia do środków zabezpieczających wprowadziła wiele nieznanych wcześniej możliwości orzekania wszystkim podmiotom wszystkich środków¹¹. Przykładowo sprawcy skazanemu za przestępstwo popełnione w związku z uzależnieniem (art. 93c pkt 5 k.k.) będzie można orzec środek zabezpieczający w postaci elektronicznej kontroli miejsca pobytu (art. 93a pkt 1 k.k.)¹². Nad celowością i koniecznością zastosowania takiego środka w konkretnym przypadku będzie czuwał sąd (art. 93b § 1–3 k.k.), jednak tworzenie takich możliwości zawsze powoduje obawę nadużyć lub nieprawidłowego rozpoznania skomplikowanego przypadku. Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że dotychczasowe regulacje rozdziału X kodeksu karnego bardziej troskliwie limitowały ograniczenia wolności jednostki już na poziomie ustawy, dopuszczając stosowanie tylko poszczególnych środków zabezpieczających przy konkretnym zaburzeniu.

⁸ Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego i ustawy – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. nr 163, poz. 1363).

⁹ Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 206, poz. 1589).

¹⁰ Artykuł 244b k.k. stanowi: „§ 1. Kto nie stosuje się do określonych w ustawie obowiązków związanych z orzeczoną wobec niego środkiem zabezpieczającym, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. § 2. Tej samej karze podlega, kto bezprawnie udaremnia wykonywanie orzeczonego wobec innej osoby środka zabezpieczającego w postaci elektronicznej kontroli miejsca pobytu”.

¹¹ Z wyjątkiem najsurowszego środka zabezpieczającego, który można zastosować jedynie w wypadkach określonych w art. 93g k.k.

¹² Projektodawca ujął to tak: Natomiast w proponowanym ujęciu przepisy art. 93a–93c k.k. będą ściśle wzajemnie powiązane, zaś ich zakresy będą się krzyżować. Oznacza to, że każdy ze środków określonych w art. 93a k.k., przy zastosowaniu zasad określonych w art. 93b k.k., będzie można zastosować do każdego sprawcy określonego w art. 93c k.k. na czas określony w art. 93d k.k.

2. KATALOG ŚRODKÓW ZABEZPIEZAJĄCYCH

Nowelizacja lipcowa upodobniła strukturę rozdziału X kodeksu karnego do rozdziałów IV i V przez określenie na wstępie katalogu środków zabezpieczających. Istotną nowością jest występowanie w tym katalogu nowego środka zabezpieczającego o charakterze wolnościowym – elektronicznej kontroli miejsca pobytu (art. 93a pkt 1 k.k.). Sprawca, wobec którego orzeczono ten środek, ma obowiązek poddania się nieprzerwanej kontroli miejsca swojego pobytu sprawowanej za pomocą urządzeń technicznych, w tym noszonego nadajnika (art. 93e k.k.). Szczegółowe regulacje dotyczące wykonywania tego środka znajdują się w rozdziale VIIa kodeksu karnego wykonawczego¹³. Artykuł 43c § 1 zd. 2 k.k.w. stanowi, że dozór elektroniczny w tym przypadku polega na dozorze mobilnym, za pomocą którego można kontrolować bieżące miejsce pobytu skazanego, niezależnie od tego, gdzie skazany przebywa, oraz na dozorze zbliżeniowym, który pozwala na kontrolowanie zachowywania przez skazanego określonej minimalnej odległości od osoby wskazanej przez sąd. Wydaje się, że taki środek zabezpieczający o charakterze – trzeba to podkreślić – wolnościowym stanowi idealne rozwiązanie, które może powstrzymywać potencjalnych sprawców czynów zabronionych, zwłaszcza tych poczytalnych. Obawę powoduje jedynie możliwość nadużywania tego poręcznego środka, gdyż dość uznaniowa, siłą rzeczy, klauzula limitacyjna określona w art. 93b § 1 k.k.¹⁴, nawet wraz z ograniczeniem podmiotowym określonym w art. 95c k.k., może okazać się zbyt słabą przeszkodą dla chęci zapobieżenia przez sędziego kolejnym przestępstwom popełnianym przez tego samego sprawcę. Dotyczyć to może w szczególności sprawców przemocy domowej skazanych w związku z uzależnieniem od alkoholu. Wydaje się także, że środek ten, jako stosunkowo łagodny, może być chętnie stosowany kumulatywnie np. z obowiązkiem poddania się terapii uzależnień, jako swoisty bodziec do poddania się lub kontynuowania terapii przez sprawcę. Wyrazić można ponadto wątpliwość, czy raz orzeczony środek w postaci dozoru nie będzie miał tendencji do utrzymywania się w nieskończoność, nawet po prawdopodobnym ustaniu przesłanek jego stosowania¹⁵. Być może warto by w przyszłości zastanowić się w związku z tym, czy nie należy ustawowo ograniczyć czasu stosowania tego środka. Pozostałe środki zabezpieczające przewidziane w katalogu były już wcześniej znane kodeksowi karnemu, nowelizacja lipcowa jednak znacznie roz-

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. nr 90, poz. 557, z późn. zm. (dalej: k.k.w.).

¹⁴ Artykuł 93b § 1 k.k. stanowi: „Sąd może orzec środek zabezpieczający, gdy jest to konieczne, aby zapobiec ponownemu popełnieniu przez sprawcę czynu zabronionego, a inne środki prawne określone w tym kodeksie lub orzeczone na podstawie innych ustaw nie są wystarczające. [...]”.

¹⁵ Artykuł 93b § 2 k.k. stanowi: „Sąd uchyla środek zabezpieczający, gdy dalsze jego stosowanie nie jest już konieczne”.

szerzyła możliwość ich stosowania poprzez zwiększenie liczby podmiotów im podlegających.

Warto również odnotować, że ustawodawca zrezygnował z możliwości orzekania środka o charakterze administracyjnym w postaci przepadku. Należy niewątpliwie podzielić rozumowanie ustawodawcy, gdyż w oczywisty sposób przepadek powinien być orzekany jako środek karny lub inny przejaw reakcji karnej związany z czynem sprawcy, a nie z jego dyspozycją na przyszłość.

3. SPRAWCY PODLEGAJĄCY DZIAŁANIU ŚRODKÓW ZABEZPIEZAJĄCYCH

Nowelizacja lipcowa zgodnie ze swoimi założeniami usystematyzowała także kategorie sprawców czynów zabronionych, wobec których można stosować środki zabezpieczające (art. 93c k.k.). Do pierwszej grupy sprawców należą wszyscy ci, u których w czasie popełnienia czynu stwierdzono niepoczytalność określoną w art. 31 § 1 k.k. Wobec takich sprawców sąd, umarzając postępowanie, będzie mógł zastosować wolnościowe środki zabezpieczające, zaś w wypadkach wskazanych w art. 93g § 1 k.k. – również umieszczenie w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym. Stosowanie środków zabezpieczających do tej kategorii osób nie budzi w zasadzie większych wątpliwości, gdyż rozwiązanie to stanowi powtórzenie w innej formie przepisów obowiązujących do tej pory.

Następne trzy grupy sprawców określonych w art. 93c k.k. w punktach 2¹⁶, 3¹⁷ i 5¹⁸ do pewnego stopnia także pokrywają się z grupami, które dotychczas były uwzględnione w kodeksie karnym (odpowiednio w art. 95 § 1, art. 95a § 1 oraz art. 96 § 1). Należy wszakże wskazać, że grupy te są obecnie o tyle szersze, że obejmują sprawców niezależnie od tego, na jaką karę zostali skazani, a zatem również wtedy, gdy nie skazano ich na karę pozbawienia wolności. Ta istotna różnica, w stosunku do dotychczasowej regulacji, wynika przede wszystkim z rozszerzenia w nowelizacji lipcowej stosowania środków o charakterze wolnościowym¹⁹. Jednocześnie ustawodawca wyraźnie ograniczył możliwość orzeczenia pobytu w zakładzie psychiatrycznym tylko do sprawców skazanych na karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Niezależnie od intencji ustawodawcy trzeba stwierdzić, że rozciągnięcie możliwości stosowania środków zabezpie-

¹⁶ To jest: „w razie skazania za przestępstwo popełnione w stanie ograniczonej poczytalności określonej w art. 31 § 2”.

¹⁷ To jest: „w razie skazania za przestępstwo określone w art. 148, 156, 197, 198, 199 § 2 lub art. 200 § 1 popełnione w związku z zaburzeniem preferencji seksualnych”.

¹⁸ To jest: „w razie skazania za przestępstwo popełnione w związku z uzależnieniem od alkoholu, środka odurzającego lub innego podobnie działającego środka”.

¹⁹ Por.: uzasadnienie, s. 38.

czających (choćby wolnościowych) nawet na osoby, które zdaniem sądu nie zasługiwały na pozbawienie wolności, jest podejściem nowym i kontrowersyjnym. Przede wszystkim może budzić wątpliwość konieczność posługiwania się środkiem zabezpieczającym tam, gdzie można odwołać się do zastosowania (tak jak dotychczas) kar i środków karnych. Dotyczy to przede wszystkim kary pozbawienia wolności w zawieszeniu i kary ograniczenia wolności, przy wymierzaniu których można orzec także obowiązki określone w art. 72 k.k. W istocie obowiązki te zmierzają do tych samych celów, a nawet polegają na tych samych ograniczeniach praw sprawcy, co środki zabezpieczające. Są natomiast ograniczone czasowo, co realizuje funkcję gwarancyjną prawa karnego, a czego nie ma w przypadku środków zabezpieczających²⁰. Ponadto trzeba podkreślić, że o zastosowaniu wobec sprawcy kary wolnościowej, jak i ewentualnie środków zabezpieczających, będzie orzekać w jednym wyroku ten sam sąd. Jeżeli zatem uzna on, że sprawca powinien ze względu na swoje predyspozycje psychiczne otrzymać oprócz stosownej kary także dodatkowe obowiązki, nakazy lub zakazy, może orzec wobec niego właściwy środek karny lub obowiązek określony w art. 72 k.k. Jedynym powodem zastosowania zamiast nich środków zabezpieczających o tej samej treści mogłoby być oddziaływanie środka zabezpieczającego na dłuższy czas niż przewidziany okres kary. Taka pokusa wydłużenia czasu obowiązku, zakazu lub nakazu poza przewidziane w kodeksie karnym terminy mogłaby powodować obchodzenie tychże przepisów gwarancyjnych i ograniczać do minimum stosowanie innych środków prawnych. Wprawdzie stoi temu na przeszkodzie klauzula limitacyjna określona w art. 93b k.k., ale może to być przeszkoda dość iluzoryczna, skoro o ustaleniu, czy inny środek prawny jest wystarczający, decydowałby sam sąd. Wydaje się zatem, że odpowiednie stosowanie środków karnych i obowiązków określonych w art. 72 k.k. byłoby zupełnie wystarczające, a jednocześnie realizowałoby konstytucyjną zasadę proporcjonalności w stosunku do praw i wolności jednostki. Brak limitu czasowego stosowania wolnościowych środków zabezpieczających grozi natomiast możliwością nadużyć. Należy podkreślić, że ustawodawca oprócz rozszerzenia możliwości stosowania środków zabezpieczających na sprawców skazanych na jakąkolwiek karę (nawet o charakterze nieizolacyjnym) wprowadził także zmiany w zakresie podmiotów popełniających przestępstwa w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych. Dotychczasowy przepis art. 95a k.k., który *nota bene* wywoływał dyskusje co do swojej konstytucyjności²¹, pozwalał na przeprowadzenie terapii farmakologicznej lub psychoterapii w stosunku do sprawcy, który popełnił przestępstwo skierowane przeciwko wolności seksualnej. Obecny przepis z jednej strony ogranicza te przestępstwa do enumeratywnie wyliczonych (art. 197, 198, 199 § 2,

²⁰ Artykuł 93d § 1 stanowi: „Czasu stosowania środka zabezpieczającego nie określa się z góry”.

²¹ Por.: J. Długosz, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom II. Komentarz do art. 32–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2011, s. 855–856.

200 § 1 k.k.), z drugiej zaś rozszerza poza zakres przestępstw z rozdziału XXV, dodając art. 148 i 156 k.k. Warto zaznaczyć, że już art. 95a k.k. (wprowadzony w 2005 r.) stanowił odstępstwo od dotychczasowej koncepcji stosowania środków zabezpieczających. Wprowadzał bowiem tytułem wyjątku możliwość wykonania środka zabezpieczającego po odbyciu kary²². Raz przyjęty wyjątek zaczął stopniowo umacniać swoją pozycję; już w 2009 r. kolejną nowelizacją wprowadzono obligatoryjność stosowania tego środka w określonych w przepisie wypadkach²³. Niemożliwe jest w chwili obecnej ustalenie, czy wprowadzenie tego środka podniosło poziom bezpieczeństwa społecznego. Przeprowadzony wyłom pozwolił już śmiało wprowadzać dalsze reformy idące w tym samym kierunku. Zasadniczy krok został dokonany wraz z uchwaleniem ustawy z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzającymi zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób²⁴. Jakkolwiek ustawa formalnie nie dotyczyła środków zabezpieczających, to jednak nie sposób oprzeć się wrażeniu, że orzekanie środków postpenalnych w postaci nadzoru prewencyjnego lub umieszczenia w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dys socjalnym realizuje klasyczne postulaty pozytywizmu włoskiego, a wprowadzenie orzekania w drodze postępowania cywilnego miało służyć jedynie odwróceniu uwagi od naruszeń podstawowych zasad prawa karnego²⁵. Z tej właśnie ustawy wywodzi się ostatnia grupa sprawców, którzy w myśl nowelizacji, mogą zostać poddani oddziaływaniom środków zabezpieczających – przestępcy wykazujący zaburzenia osobowości o takim charakterze lub nasileniu, że zachodzi co najmniej wysokie prawdopodobieństwo popełnienia czynu zabronionego z użyciem przemocy lub groźbą jej użycia (art. 93c pkt 4)²⁶. Zaburzenie osobowości wybija się tu na plan pierwszy jako element konstytutywny treści tego przepisu, chociaż orzekanie jest limitowane uprzednim skazaniem za przestępstwa określone w kodeksie karnym w rozdziałach XIX (Przestępstwa przeciwko

²² Artykuł 95a § 1 k.k. stanowi: „Skazując sprawcę na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo skierowane przeciwko wolności seksualnej, popełnione w związku z zakłóceniem jego czynności psychicznych o podłożu seksualnym, innym niż choroba psychiczna, sąd może orzec umieszczenie sprawcy, po odbyciu tej kary w zakładzie zamkniętym albo skierowanie go na leczenie ambulatoryjne”.

²³ Artykuł 95a § 1a k.k. stanowi: „Sąd orzeka umieszczenie sprawcy, o którym mowa w § 1, skazanego za przestępstwo określone w art. 197 § 3 pkt 2 lub 3 w zakładzie zamkniętym albo skierowanie go na leczenie ambulatoryjne”.

²⁴ Dz.U. z 2014 r., poz. 24, z późn. zm.

²⁵ Ustawa ta została skierowana do Trybunału Konstytucyjnego wnioskami Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (K. 6/14) i Rzecznika Praw Obywatelskich (K 11/14) oraz pytaniami prawnymi Sądu Okręgowego w Lublinie (P 20/14) i Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu (P 51/14).

²⁶ To jest: „w razie skazania na karę pozbawienia wolności bez warunkowego jej zawieszenia za umyślne przestępstwo określone w rozdziale XIX, XXIII, XXV lub XXVI, popełnione w związku z zaburzeniem osobowości o takim charakterze lub nasileniu, że zachodzi co najmniej wysokie prawdopodobieństwo popełnienia czynu zabronionego z użyciem przemocy lub groźbą jej użycia”.

życiu i zdrowiu), XXIII (Przestępstwa przeciwko wolności), XXV (Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności) oraz XXVI (Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece), gdyż to nie rodzaj przestępstwa²⁷, a właśnie charakter sprawy aktualizuje możliwość stosowania w stosunku do niego środków zabezpieczających. Należy przy tym wskazać, że w świetle art. 93b § 5 k.k. w związku z art. 93g k.k. nie można wobec tych sprawców orzekać izolacyjnego środka zabezpieczającego. Ta kategoria sprawców budzi jednak o tyle kontrowersje, o ile określenie przynależności do niej jest trudne i niepozbawione arbitralności. Chodzi tu w szczególności o nieprecyzyjne określenia składające się na definicję sprawcy zaliczanego do tej grupy, takie jak: zaburzenie osobowości, jego charakter, nasilenie, wysokie prawdopodobieństwo, przewidywalność popełnienia czynu zabronionego z użyciem przemocy lub groźbą jej użycia. Każda z ww. przesłanek jest sama w sobie niezbyt jasna nawet dla biegłych mających wiadomości specjalne, natomiast ich zestawienie znakomicie utrudnia prawidłowe zastosowania tego przepisu. Dodatkowo wzmacnia wątpliwość co do celowości wprowadzania tej nowej grupy potencjalnych „beneficjentów” środków zabezpieczających fakt podkreślany przez specjalistów w zakresie psychiatrii sądowej, że zaburzenia osobowości nie są w świetle obecnej wiedzy medycznej możliwe do leczenia²⁸. Tym samym orzeczenie wobec sprawców, cechujących się takimi zaburzeniami, terapii nie byłoby zgodne z art. 93b k.k. Jedynym realnie możliwym do zastosowania w takim przypadku środkiem zabezpieczającym pozostałaby elektroniczna kontrola miejsca pobytu.

4. CZAS ORZEKANIA I STOSOWANIA ŚRODKA ZABEZPIECZAJĄCEGO

Artykuł 93d k.k. zawiera kilka nowych i kontrowersyjnych rozwiązań. Chodzi tu m.in. o możliwość orzekania o zastosowaniu wolnościowego środka zabezpieczającego w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności oraz wykonywania środka zabezpieczającego, również o charakterze izolacyjnym, po odbyciu kary. Nowym rozwiązaniem i to dotyczącym także pobytu w zakładzie psychiatrycznym jest uzależnienie wykonania orzeczonego środka zabezpieczającego od późniejszych ustaleń sądu.

²⁷ Wśród przestępstw należących do wymienionych w art. 93c pkt 4 rozdziałów kodeksu karnego jest kilka przestępstw statystycznie często popełnianych, np. bójka lub pobicie, znęcanie się, niealimentacja.

²⁸ Por.: m.in. opinię dr. hab. n. med. J. Heitzmanna z dnia 3 września 2013 r., s. 8–9, oraz opinię dr. n. med. M. Domańskiego z dnia 24 września 2013 r., s. 3–4. Obie opinie zostały sporządzone na potrzeby Sejmu RP w sprawie projektu ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzającymi zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób.

3.1. Największe kontrowersje budzi niewątpliwie przyjęcie nowej zasady – stosowania środka zabezpieczającego po odbyciu kary pozbawienia wolności (art. 93d § 5 k.k.)²⁹. Zmiana ta oznacza odejście od dotychczasowych regulacji kodeksowych, które z wyjątkiem później dodanego art. 95a k.k. stały na stanowisku zaliczania stosowanych środków zabezpieczających na poczet orzeczonej kary pozbawienia wolności³⁰. Wynikało to przede wszystkim z niechęci ustawodawcy do zwielokrotniania dolegliwości penalnej za ten sam czyn oraz stwarzania ustawowych zachęt do podejmowania leczenia lub terapii. Przykładem takich regulacji mogły być, obecnie uchylone, art. 95 § 2 i art. 98 k.k. przewidujące możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia skazanego z kary bez ograniczeń wynikających z art. 78 § 1 i 2 k.k., jak również świeżo utworzony art. 202a k.k.w.³¹. Na takim samym stanowisku, wzmacniając jeszcze koncepcję motywowania sprawcy do leczenia przez zmniejszenie odpowiedzialności karnej, stoi ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii³². Artykuł 72 tej ustawy wprowadził bowiem możliwość zawieszenia postępowania karnego wobec osoby, której zarzucono popełnienie przestępstwa pozostającego w związku z używaniem środka odurzającego lub substancji psychotropowej, a która poddała się leczeniu, rehabilitacji lub udziałowi w programie edukacyjno-profilaktycznym. Biorąc pod uwagę wyniki leczenia, prokurator może wnioskować o warunkowe umorzenie postępowania, czemu nie stoi na przeszkodzie nawet uprzednia karalność sprawcy. Przepis art. 73a ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii z kolei pozwala na udzielenie uzależnionemu skazanemu przerwy w karze w celu leczenia i rehabilitacji, a ewentualny pozytywny ich wynik stanowi podstawę do warunkowego przedterminowego zwolnienia. Wydaje się, że tego rodzaju zachęty ze strony ustawodawcy bardziej pomagają sprawcy w wyeliminowaniu kryminogennego czynnika, niż orzekanie wobec niego środka zabezpieczającego mającego zastosowanie dopiero po odbyciu kary. Traci się wtedy czynnik wzmacniający bodźce do skutecznej terapii. W poszukiwaniu innych bodźców ustawodawca zwrócił się ku części szczególnej kodeksu karnego i ustanowił wspomniany już wyżej przepis art. 244b, który penalizuje niestosowanie

²⁹ Artykuł 93d § 5 k.k. stanowi: „Jeżeli sprawca został skazany na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania, karę 25 lat pozbawienia wolności lub karę dożywotniego pozbawienia wolności, orzeczony środek zabezpieczający stosuje się po odbyciu kary lub warunkowym zwolnieniu, chyba że ustawa stanowi inaczej”.

³⁰ W obecnej regulacji takie podejście stanowi wyjątek określony w art. 202a k.k.w.

³¹ Artykuł 202a k.k.w. stanowi: „§ 1. Pobyt w zakładzie psychiatrycznym orzeczony wobec sprawców, o których mowa w art. 93c pkt 2 Kodeksu karnego, następuje przed wykonaniem kary pozbawienia wolności, podczas przerwy w wykonywaniu tej kary lub po jej wykonaniu. O zwolnieniu z zakładu rozstrzyga sąd na podstawie wyników leczenia. § 2. Sąd zalicza na poczet kary okres pobytu skazanego w zakładzie. Skazanego można warunkowo zwolnić z odbycia reszty kary, jeżeli zostały spełnione warunki, o których mowa w art. 77–79 Kodeksu karnego, a wyniki leczenia za tym przemawiają; dozór jest obowiązkowy”.

³² Tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 224, z późn. zm.

się do obowiązków związanych z orzeczoną wobec sprawcy środkami zabezpieczającym. Można wątpić, czy wymuszona pod groźbą kary formalna terapia będzie skuteczna. Istotą terapii jest bowiem oddziaływanie na pacjenta – za jego zgodą – w celu przywrócenia mu zdrowia. Trudno więc zakładać, że psychoterapia czy psychoedukacja prowadzona przymusowo, wbrew woli pacjenta doprowadzi do pozytywnych efektów terapeutycznych. Najwyraźniej uznał to również ustawodawca w art. 74 k.k.³³, ustanawiając konieczność uzyskania zgody na poddanie się terapii lub terapii uzależnień w wypadku warunkowego zawieszenia wykonania kary. Dostrzegł to również Senat RP, który przyjmując poprawkę eliminującą karalność stosowania się do środków zabezpieczających, uzasadnił ją faktem, że: „nie będzie skutecznym narzędziem do walki z niepokornym uzależnionym lub chorym człowiekiem, przepis, który wprowadza wobec niego sankcję karną [...] osoba uzależniona lub chora, wymaga pomocy, a nie skazania”³⁴. Ponadto pojawia się także inna wątpliwość, czy wprowadzone rozwiązanie nie narusza konstytucyjnej zasady proporcjonalności, gdyż niezwykle głęboko ingeruje ona w sferę wolności osobistej. Należy bowiem zauważyć, że przepisy te zakładają możliwość stosowania środków zabezpieczających wobec bardzo szerokiej kategorii sprawców, nie ustalając przy tym żadnego maksymalnego czasu ich stosowania. Przyjęte rozwiązania najbardziej kontrowersyjną postać przyjmują w odniesieniu do osób uzależnionych, w wypadku których skazanie za jakiegokolwiek przestępstwo popełnione w związku z uzależnieniem otwiera możliwość stosowania wobec takiej osoby środków zabezpieczających potencjalnie nawet dożywotnio, jeśli tylko zostanie to uznane za potrzebne ze względów prewencyjnych. Artykuł 244b k.k. pozwala przy tym w nieskończoność karać za kolejne okresy przestępstwa trwałego polegającego na niestosowaniu się do orzeczonych obowiązków.

3.2. W kodeksie karnym zasadą obowiązującą dotychczas w regulacjach dotyczących środków zabezpieczających było orzekanie ich w wyroku skazującym. Obecnie ta zasada została ograniczona przez przyjęcie rozwiązania pozwalającego na orzeczenie środków o charakterze nieizolacyjnym również podczas wykonywania wobec sprawcy kary pozbawienia wolności, jednak nie wcześniej niż na 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub odbyciem kary pozbawienia wolności (art. 93d § 4 k.k.). Wprowadzenie tej regulacji ustawodawca umotywował następująco: „Rozwiązanie to jest istotne z perspektywy sprawcy, zawiera bowiem paternalistyczny element nakiero-

³³ Artykuł 74 § 1 k.k. stanowi: „Czas i sposób wykonania nałożonych obowiązków wymienionych w art. 72 sąd określa po wysłuchaniu skazanego; nałożenie obowiązków wymienionych w art. 72 § 1 pkt 6 i 6a wymaga nadto zgody skazanego. Punkty 6 i 6a dotyczą odpowiednio terapii uzależnień oraz terapii, w szczególności psychoterapii i psychoedukacji”.

³⁴ Uzasadnienie uchwały Senatu RP VIII kadencji z dnia 7 lutego 2015 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3131, s. 4. Poprawka została przez Sejm odrzucona.

wany na przeciwdziałanie powrotowi do przestępstwa. Często w przypadku osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi kończących odbywanie kary w opinii psychologów konieczne jest wprowadzenie dodatkowego czynnika umacniającego prawidłowe postępowanie danej osoby³⁵. Wydaje się jednak, że powyższe rozwiązanie ma także istotne mankamenty. Przede wszystkim, jeśli przyjąć przedstawioną wyżej „paternalistyczną” logikę rozumowania, wyjaśnienia wymaga pytanie, dlaczego środek zabezpieczający w postaci terapii lub terapii uzależnień może być orzeczony dopiero tuż przed końcem kary pozbawienia wolności i wykonywany, co do zasady, po jej zakończeniu. Wydaje się przecież, że stwierdzenie u sprawcy konkretnej dysfunkcji powinno skutkować niezwłoczną terapią, a nie odkładaniem jej w czasie. Ewentualna niemożność wykonywania konkretnego rodzaju terapii w zakładzie karnym mogłaby być eliminowana poprzez możliwość orzeczenia warunkowego przedterminowego zwolnienia z koniecznością podjęcia terapii jako obowiązkiem probacyjnym. Co prawda, w jednostce penitencjarnej sprawca może zostać poddany terapii także bez orzeczenia sądowego, ale wobec braku odpowiednio licznych jednostek o charakterze terapeutycznym pierwszeństwo powinny mieć przede wszystkim te osoby, które takiej terapii rzeczywiście potrzebują, co zostałyby stwierdzone orzeczeniem przez sąd środka zabezpieczającego.

3.3. Nowym rozwiązaniem, powiązany z zasadą orzekania środka zabezpieczającego w wyroku skazującym, jest obowiązek ustalenia przez sąd potrzeby i możliwości wykonania orzeczonego środka zabezpieczającego nie wcześniej niż na 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub odbyciem kary pozbawienia wolności (art. 93d § 3 k.k.). Przepis ten stanowi niewątpliwie kontrolę racjonalności podejmowania decyzji o orzeczeniu środka zabezpieczającego, która jest niezbędna w przypadku uprzedniego wykonania kary pozbawienia wolności. Zwłaszcza odbywanie długiego wyroku przez skazanego może zdezaktualizować konieczność stosowania wobec niego środków zabezpieczających. Norma ta ma więc także charakter gwarancyjny w rozumieniu art. 93b k.k. Trzeba jednak wskazać, że nie byłby on potrzebny, gdyby środki zabezpieczające były wykonywane od razu. Rozwiązania przyjęte w nowelizacji lipcowej (orzeczenie o środkach zabezpieczających co do zasady w wyroku skazującym plus weryfikacja takiego orzeczenia przez sąd pod koniec odbywania przez sprawcę kary pozbawienia wolności) wprowadzają niepewność co do dalszych losów odbywającego karę, co nie musi sprzyjać postępowi resocjalizacji. Może również powodować zbytnią „rozzrutność” sądu skazującego, który wie, że realna potrzeba stosowania środka zabezpieczającego zostanie jeszcze raz sprawdzona i inny sąd podejmie wówczas decyzję o wykonaniu lub uchynieniu orzeczonego środka. Wpływ na decyzję sądu weryfikującego potrzebę stosowania danego środka ma przede wszystkim aktualny stan zdrowia sprawcy, wyniki jego ewen-

³⁵ Por.: uzasadnienie, s. 40.

tualnej terapii w okresie wykonywania kary pozbawienia wolności, a także inne okoliczności, które powstały po wydaniu wyroku skazującego³⁶.

5. UWAGI KOŃCOWE

Jak wynika z krótkiego omówienia przepisów nowego rozdziału X kodeksu karnego, ustawodawca w zupełnie odmienny niż do tej pory sposób uregulował stosowanie środków zabezpieczających w Polsce. Oparł się przy tym na trzech zasadach, które zdeterminowały następne rozstrzygnięcia. Zasady te to: szerokie stosowanie nieizolacyjnych środków zabezpieczających, orzekanie środków także wobec skazanych na kary nieizolacyjne oraz wykonywanie ich dopiero po odbyciu kary pozbawienia wolności. Dwie pierwsze reguły w sposób znaczący zwiększają zakres stosowania środków zabezpieczających i czynią z nich właściwie zwyczajny środek oddziaływania penalnego, czym przesuwają wyraźnie akcent reakcji karnej z kar i środków karnych na środki zabezpieczające. Poszerzonemu zakresowi stosowania tych środków towarzyszy jednocześnie zasada wykonywania ich dopiero po odbyciu kary pozbawienia wolności. Powoduje ona zwiększenie (a co najmniej przedłużenie) w stosunku do dotychczasowych rozwiązań dolegliwości po stronie sprawcy. Zastanawia, dlaczego ustawodawca zdecydował się na taki właśnie model regulacji, wiedząc, że powoduje on osłabienie funkcji gwarancyjnej. Nie wydaje się bowiem, by poprzednio obowiązującym rozwiązaniom modelowym można było zarzucić dysfunkcjonalność bądź brak skuteczności. Statystycznie rzecz ujmując, nie mamy do czynienia ze wzrostem przestępczości ani ogólnie, ani w przypadku konkretnych rodzajów przestępstw, co pozwoliłoby poddać krytyce dotychczas funkcjonujący system. Uzasadnienie projektu nowelizacji lipcowej na ten temat milczy. Tymczasem jako modelowe wprowadzono rozwiązania jeszcze dobrze niesprawdzone w praktyce, a w dotychczasowym ustawodawstwie traktowane jako wyjątkowe i uchwalane często pod wpływem nacisków opinii publicznej zbulwersowanej konkretnymi pojedynczymi zdarzeniami, ponadto rozwiązanie – co trzeba podkreślić – obciążone wątpliwościami natury konstytucyjnej³⁷. Nie można wykluczyć, że niektóre rozwiązania przewidziane w nowelizacji lipcowej okażą się trafne. Powstaje jednak pytanie, czy ewentualne korzyści zrównoważą osłabienie funkcji gwarancyjnej, która w prawie karnym ma znaczenie fundamentalne.

³⁶ J. Długosz, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom II. Komentarz do art. 32–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2015, s. 586.

³⁷ Rzecznik Praw Obywatelskich 23 grudnia 2015 r. złożył do Trybunału Konstytucyjnego wniosek o zbadanie zgodności z Konstytucją przepisów art. 93b § 3, 93g, 93d § 5 i art. 244b k.k.

A REFORM OR A REVOLUTION? THE NEW MODEL OF PROTECTIVE MEASURES

Summary

The Act of 20 February 2015 amending the Penal Code and certain other acts introduced a completely new model of protective measures (środki zabezpieczające). The article contains a critical analysis of the principles that lay at the foundation of the legislator's move to create the current solutions, namely wide application of non-custodial protective measures, execution of those measures only after the execution of the imprisonment sentence and application of protective measures to convicts sentenced to non-custodial punishment. The author also analyses the consequences of applying these principles in particular provisions and the controversy concerning the compliance of the new normative solutions with the Constitution. The author also points to the doubts whether the advantages of extending the application of protective measures will balance the weakening of the guaranteeing function of criminal law.

BIBLIOGRAFIA

- Długosz J., [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom II. Komentarz do art. 32–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2011
- Długosz J., [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom II. Komentarz do art. 32–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2015
- Kodeks karny. Część ogólna. Tom II. Komentarz do art. 32–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2015
- Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015
- Świda W., *Prawo karne*, Warszawa 1986

KEYWORDS

protective measures, Penal Code, amendment, guaranteeing function, proportionality, punitive measures, punishment, addiction, disorder, perpetrator, psychiatric facility, postpenal measures

SŁOWA KLUCZOWE

środki zabezpieczające, kodeks karny, nowelizacja, funkcja gwarancyjna, zasada proporcjonalności, środki karne, kara, uzależnienie, zaburzenie, sprawca, zakład psychiatryczny, środek postpenalny